

SZÉKELYFÖLD KÖZIGAZGATÁS-FÖLDRAJZI VÁLTOZÁSAI A 13. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

ELEKES TIBOR

CHANGES IN THE ADMINISTRATIVE GEOGRAPHY OF SZÉKELYLAND
SINCE THE 13TH CENTURY

Abstract

Székelyland (in Hungarian Székelyföld, in Latin Terra Siculorum, in German Seklerland, in Romanian Ținutul Secuiesc, Secuimea or Țara Secuilor) is a 12,500 km² area in Transylvania. Nowadays approximately 80% of its population declare themselves Hungarian. In this paper the author tries to summarize Székelyland's topography and hydrography, which had an important role in the establishment of traditional administrative units. The summary of the administrative geography is a cartographical synthesis. The maps for different dates, figuring in this study, are drawn by taking into consideration the settlement system and their approximate boundaries as they appear in contemporary documents.

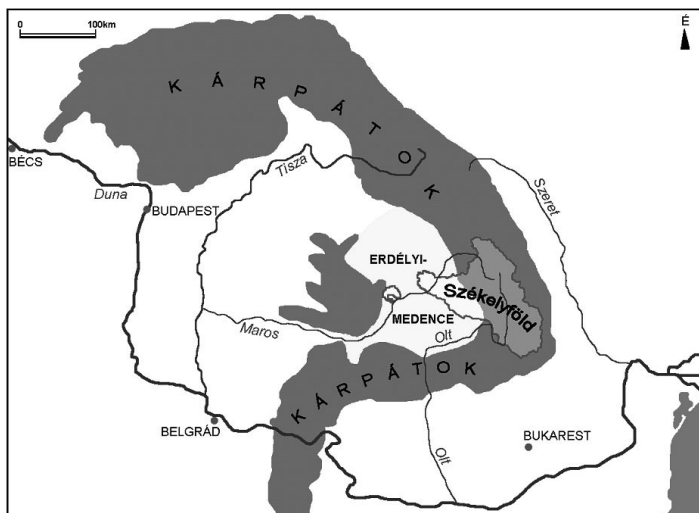
Keywords: Székelyland (Szekelyland), administrative changes, settlement system

Bevezetés

A Székelyföldet a középkori latin okiratok Terra Siculorumként említik, németül Szeklerland, románul Ținutul Secuiesc, Secuimea (a Țara Moților, Țara Făgărașului stb. viszonylatában Țara Secuilor), a napjainkban meghonosodó angol neve Székelyland (Szekelyland). A 12 500 km² kiterjedésű, 2002-ben 812 000 lakosú (ennek 78,3%-a magyar; KOC SIS K. – BOTTLIK ZS. – TÁTRAI P. 2006) történeti Székelyföld két természetföldrajzi tájegység találkozásánál, részben a Keleti-Kárpátok, részben az Erdélyi-medence területén helyezkedik el (*I. ábra*). Településrendszere, közlekedési hálózata, valamint jellegzetes gazdasági tevékenységei a sajátos földtani adottságú hegyvonulatok, a hegyközi (hegységközi) medencék és dombságok fekvése, továbbá a vízhálózat függvényében alakultak ki. Ugyancsak nagyjából a természetföldrajzi adottságokhoz igazodik a hagyományos történeti, közigazgatási és katonai térszerveződési egységek, a székek területe.

A Székelyföld természetföldrajzi adottságai

Székelyföld nagyjából a Keleti-Kárpátok, kisebb részben az Erdélyi-medence területén helyezkedik el. A Keleti-Kárpátok legidősebb egységét a kristályos kőzetekből (gneisz, fillit, csillámpala stb.) felépülő mezozoikumi öv képezi. Ennek részei a Gyergyói-havasok, a Székelyföld É-i peremét szegélyező Besztercei-havasok és a Naskalat-hegység. Változatosabb fölépítésű a Borszéki-, Salamási-, Ditrói- és Vaslábi-hegycsoportra osztható, a Maros és a Szeret vízválasztóját hordozó Gyergyói-havasok. Triász és jura ofiolitokra települt triász–alsó-kréta tengeri üledékes mészkő képezi a kiemelt, töredezett, karsztos felszínű Hagymás-hegységet. A K-i peremen és DK-en márgából, homokkőből, palákból és mészkőből fölépülő kréta–miocén flis vonulatok húzódnak. Erdély és Moldva határhegyei a Tarkó, a Csíki-havasok és a Nemere-hegység, DK-i folytatódásuk az Olt és a Szeret vízgyűjtőjét elválasztó Háromszéki-havasok, valamint a Bodzai-, Bodzafordulói- és Brassói-

1. ábra A Székelyföld természetföldrajzi helyzete

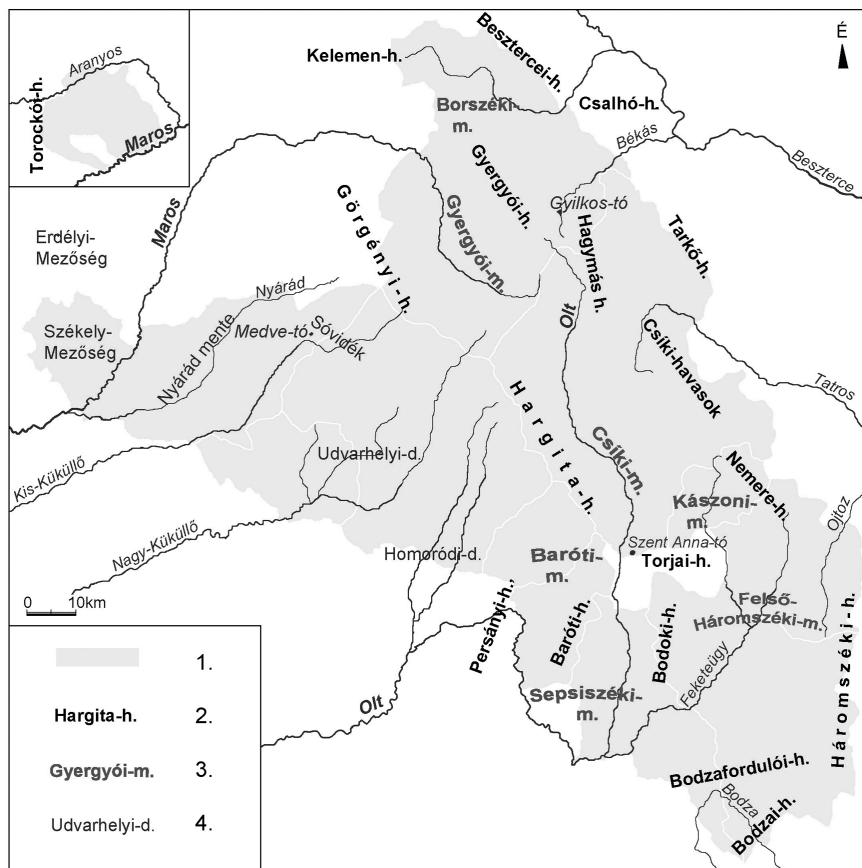
Forrás: szerk. ELEKES T.

Figure 1 Székelyland's physical geographical position

Source: ed. by Elekes, T.

havasok. Kréta időszaki homokkő alkotja a Háromszéki-medence részeit elválasztó, illetve szegélyező Bodoki- és Baróti-hegységet (BADEA, L. et al. 1987, SZAKÁLL S. – KRISTÁLY F. 2010. MUTIHAC, V. – IONESI, L. 1974; 2. ábra). Ezen túl Székelyföld része Európa egyik leghosszabb összefüggő vulkáni vonulata, a Kelemen- és a Görgényi-havasok, valamint a „székelyek szent hegye”, a Hargita alkotta tűzhányólánc. A Keleti-Kárpátok legbelső, Ny-i részét képező felső-miocén–pleisztocén vulkáni vonulat nagyobb részét andezites kalderák és kráterek sorozata, K-i és Ny-i oldalon egy összefüggő vulkáni peremfennsíkkal. A vulkáni plató hajdani szerves részét képezte a napjainkban az Erdélyi-medence K-i peremét jelző Bekecs-tető, Siklód-kő és Firtos (SZÉKELY A. 1957; SCHREIBER, W. E. 1994; KARÁTSZON D. 2002). A fenyvesekkel és bükkösökkel borított vulkáni vonulat térségében több ezer borvízforrás tör fel (BERSZÁN J. et al. 2009), kénes, szén-dioxidos gázszivárgások, hévizek képződtek (JÁNOSI Cs. et al. 2005).

A Keleti-Kárpátok szorosokon és hágókon keresztül egymásba fűzött, 500–950 m-es magasságban elhelyezkedő hegyközi (hegységközi) medencéi Székely-medencesorként is ismeretesek. A kisebb medencékhez tartozik a Bélbori-, Borszéki-, Kászoni-, Baróti- és Bodzafordulói-medence, míg a nagyobbak a fiatal szerkezeti süllyedésekhez kapcsolódó, tavi-folyóvízi feltöltődésű, hűvös éghajlatú Gyergyói-, Csíki- és (a Felső-Háromszéki- és Sepsiszéki-medencére tagolódó) Háromszéki-medence. A leghidegebb a Gyergyói-medence, ahol a téli hónapok középhőmérséklete -9°C , télen nem ritkán -20°C , sőt -30°C is mérhető. A Fel-, Közép- és Alsócsíki-medencére osztható Csíki-medencében 600–700 mm az évi csapadékmennyiség, $5,8^{\circ}\text{C}$ az évi középhőmérséklet. A flisbe mélyült, folyóvízi hordalékkal feltöltött Háromszéki-medence enyhén lejt a hegységperem felől az Olt és a Fekete-ügy irányába. Az Olt völgyétől DNy-ra elterülő Barcasági-medencével együtt Brassói-Háromszéki-medenceként is ismerjük (a román nyelvű szakirodalomban többnyire Brassói-medenceként írják le; BADEA, L. et al. 1987). Az állattenyésztésre használt legelőkkel és kaszálókkal, burgonya- és káposztatermesztésre alkalmas szántókkal borított hegyközi medencék az őket övező erdőkkel borított hegyvonulatokkal a fa civilizációja

2. ábra A Székelyföld domborzata és vizei. Jelmagyarázat: 1 – a történelmi Székelyföld területe; 2 – hegység; 3 – hegyközi (hegységközi) medence; 4 – dombosság. Forrás: szerk. ELEKES T.
Figure 2 Topography and hydrography. Legend: 1 – the territory of historical Székelyland; 2 – mountain; 3 – intramontane basin; 4 – hills. Source: ed. by ELEKES, T.

egy sajátos, hűvös éghajlathoz kapcsolódó életformájának kialakulását tették lehetővé a sűrűn lakott medencék több ezer lakosú községeiben és városaiban.

A Kárpát-medence K-i, a mai Románia központi részét képező Erdélyi-medence az Erdélyi-középhegység, valamint a Keleti- és Déli-Kárpátok közé ékelődő, K-ról Ny, illetve ÉNy irányba fokozatosan lejtő dombsági felszínű tájegység. Mai felszínét pannon, kisebb-részt származata üledékek, a szélesebb völgyeket negyedidőszaki folyóvízi hordalékok borítják (MUTIHAC, V.–IONESI, L. 1974). A dombosság lombos erdőkkel borított felszínét napjainkban csuszamlásokkal, suvadásokkal szabdalta legelők, kaszálók tarkítják. A Gergényi-havasok és a Hargita vonulatai közvetlen DNy-i szomszédságában három változatos fölépítésű, az Erdélyi-medencéhez tartozó székely tájegység található: a Sóvidéki-, az Udvarhelyi- és a Homoródi-dombság (ez utóbbinak csak E-i része tartozik a Székelyföldhöz). Az agyaggal, homokkal, konglomerátumokkal és vulkáni törmelékekkel borított felszínén ÉNy–DK-i irányú völgyhálózat alakult ki. Földrajzi különlegességei a változatos sókarsztformák a parajdi Sókáton, sókarszttavak a szovátai „Sókárpátokban” (KARÁTSZON D. 2002). Nyugatabbra az Erdélyi-medence központi területe a túlnyomórészt agyaggal borított, csuszamlások, suva-

dások, deráziós formák és vízmosások által fölszabdalt Erdélyi-Mezőség, amelynek DK-i részét Székely-Mezőségeként ismerjük. Tőle D-re a teraszokkal szegélyezett, széles árterű Mezőségi-Maros-völgy (Marosmező) húzódik (HAJDÚ-MOHAROS J. – HEVESI A. 1997). K-ról Ny felé lejtő, táblás szerkezetű az 500–700 m magasságú dombvidék a Küküllők mentén. Az erőteljesen fölszabdalt agyagos, homokos, márgás, felszínen széles vízváltások, gyorsan pusztuló lejtők és teraszos völgyek képződtek (BADEA, L. et al. 1987). É–D-i irányban haladva legfontosabb – részben Székelyföldre tartozó – tájegységei a nagy településsűrűségű Nyárád mente, a Kis-Küküllő menti dombság, a Kis-Küküllő völgye, a Küküllőközi-dombság és a több várost felfűző Nagy-Küküllő völgye (HAJDÚ-MOHAROS J. 2000). Az Erdélyi-Mezőség és a Küküllők dombsága székely tájain a növénytermesztést és gyümölcsstermesztést is lehetővé tevő 7,5–9 °C az évi középhőmérséklet, 600–800 mm az évi csapadékmennyiség. Végül legnyugatabbra a történelmi Aranyosszék vidéke túlnyomó részt dombsági terület. Az Erdélyi-medence Ny-i peremén, a Maros, az Aranyos és a közepidei mészkőből fölépülő Torockói-hegység közé ékelődik, az Erdélyi-Hegyalja részét képező Tordai-hegylárhoz sorolható.

A közigazgatási egységek kialakulása, változásai szempontjából is jelentős székelyföldi vízhálózat gerincét a Nagy-Hagymás térségéből eredő Maros és Olt képezi. A Keleti-Kárpátok központi vonulatai a Maros (ezáltal a Tisza), az Olt és a Szeret közötti vízváltást képezik. A Maros székelyföldi jelentősebb mellékágai a Nyárád, a Kis-Küküllő és a Fehér-Nyikót is felfűző Nagy-Küküllő. Aranyosszék térségében ömlik Erdély leg-hosszabb folyójába, a Marosba a Hesdát-patakot is magába fogadó Aranyos. Az Olt a Székelyföldön a Káson-patakkal bővülő Fekete-ügyet, valamint a Hargitából eredő Nagy- és Kis-Homoród vizét gyűjti össze. A Szeret Székelyföldről érkező mellékvizei a Besztercebe ömlő Kis-Beszterce és Békás-patak, a Tatros az Ojtozzal, valamint a Bodza (2. ábra). Idegenforgalmi szempontból is fontos székelyföldi természetes tavak a Szent Anna-krátertó, a természetes elgátolással kialakult Gyilkos-tó és a szovátai sókarszt tavainak legjelentősebbike, a Medve-tó.

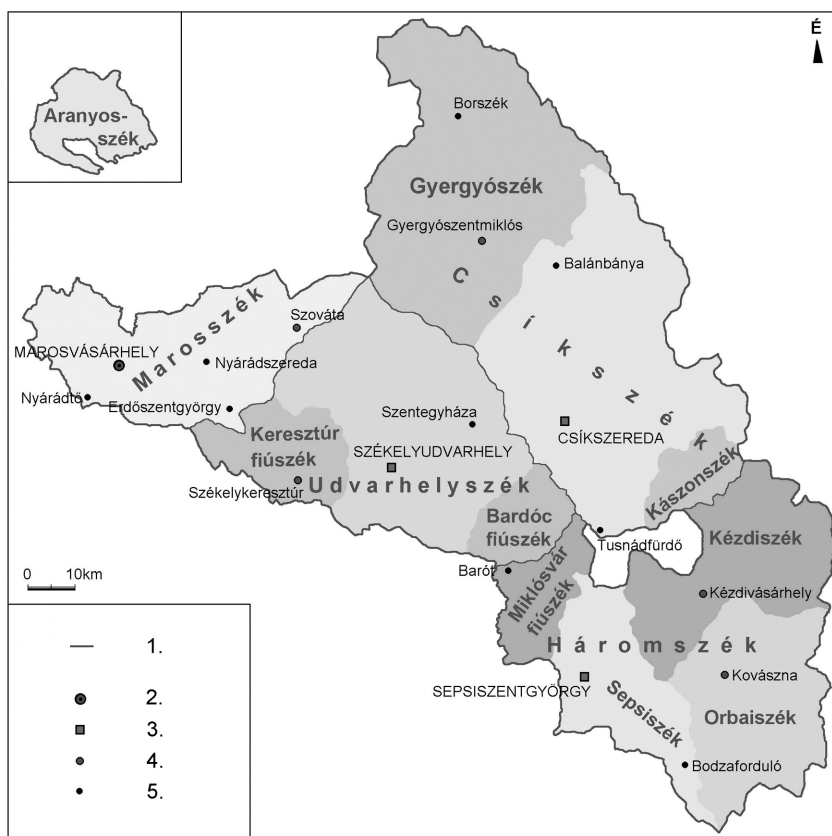
Nagyobb részt a természeti adottságok függvényében szerveződtek a hagyományos történeti, közigazgatási és katonai térszerveződési terület egységek, a székely székek. A Keleti-Kárpátok területén létrejött székek központi területei a hegyközi medencék, határaik hegygerincekhez, szorosokhoz, hágókhoz (Tusnádi-szoros, Maros-fői-hágó), ritkábban vízfolyásokhoz (Fekete-ügy, Barót-patak) igazodnak. Az Erdélyi-medence területén kevésbé jelentős a természetföldrajzi tényezők szerepe a közigazgatás térszerveződésében. Az Udvarhelyszék és Marosszék közötti határ részben a Nagy- és a Kis-Küküllő közötti vízváltáson halad, míg Aranyosszék határa nagyjából a Maros és az Aranyos völgyéhez, valamint a Torockói-hegység gerincéhez igazodik.

A hagyományos székelyföldi közigazgatás a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben

A 13. század második felére Magyarország területi szerveződése bonyolulttá vált, a feudális jellegű kapcsolat- és kiváltságrendszer mellett kialakultak a jászok, kunok, székelyek, szászok stb. kiváltságos területei (HAJDÚ Z. 2001). A dél-erdélyi székelyek mai Székelyföldre történő betelepődése a 12. század közepétől kezdődött (KÖPECZI B. 1993, BEREZNYAI A. 2011) és alapjában véve a század végére befejeződött. Megtörtént a terület nemzetségek (hadcsoportok) szerinti fölosztása, elkezdődött az „azonnali hadrafoghatóság” alapját képező, „tízes” rendszerű településhálózat kialakítása, az egyházi és igazgatási rendszer kiépítése a Magyar Királyság K-i határterületén (EGYED Á. 2006). A szék- és

a tízes-rendszer több évszázadon át a gazdasági-társadalmi tevékenység alapját is képezte (AMBRUS T. 2010). A szék (sedes) kifejezés oklevelekben csak a 14. század közepén jelenik meg, de létezésükről már a 13. század közepéről tudunk. Minden székely terület egység külön törvényhatóságként működött (EGYED Á. 2006).

A legrégebbi fennmaradt írásos emlékek 1332–1337-ben 174 adófizető plébániát említenek a Székelyföldön. A mai településállomány 1/3-a már a 14. századtól bizonyíthatóan létezik: ekkor a Telegdi főesperesség Marosi esperességében 40, az Erdőhátiban (Udvarhelyszék) 37, a Csíkiban 17, a Kézdi főesperesség Kézdi esperesi kerületében 20, az Orbaiban 10, a Fehérvári főesperességhez tartozó Sepsiben 34, valamint a Tordai főesperességhez sorolt Aranyosszék vidékén 16 adófizető plébániáról tudunk (Documente... 1951–1955, EGYED Á. 2006, SZABÓ M. A. 2003). Egy plébániához nyilván több falu is tartozhatott, így valószínűleg nagyobb volt a településállomány. A korabeli székelyföldi falvak hálózata sűrűbb volt az alacsonyabb térszíneken, a jelentősebb vízfolyások által kialakított medencék, völgyek peremén, teraszfelszínein. A települések a határőr-katonáskodáshoz kötődő tízesek szerint szerveződtek. Az 1567-es székelyföldi összeírásban 440 település szerepel a hagyományos székek szerinti fölosztásban (3. ábra); Udvarhely-

3. ábra Székelyföld hagyományos közigazgatása és mai városhálózata. Jelmagyarázat: 1 – a történeti Székelyföld határa; 2 – 150 000 lakos; 3 – 35 000–65 000 lakos; 4 – 10 000–25 000 lakos; 5 – 10 000 lakos alatt. Forrás: szerk. ELEKES T.

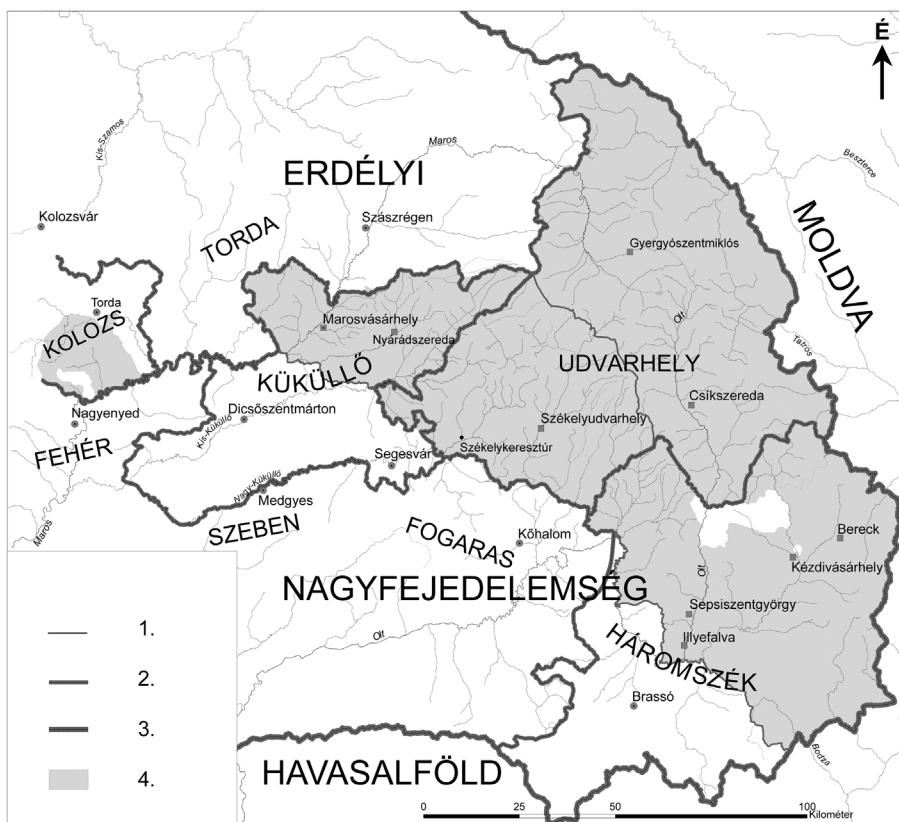
Figure 3 Traditional administration and present-day towns

Legend: 1 – the territory of historical Székelyland; 2 – town with 150,000 inhabitants; 3 – 35,000–65,000 inhabitants; 4 – 10,000–25,000 inhabitants; 5 – less than 10,000 inhabitants. Source: ed. by ELEKES, T.,

szék 133, Marosszék 132, Csíkszék 45, Gyergyószék 8, Kászonszék 4, Sepsiszek 45, Kézdiszek 33, Orbaiszek 18, Aranyosszek 22 településsel említődik (Székely Oklevéltár, WAGNER, E. 1977).

Székelyföld területi változásai a Habsburg Birodalomban

Székelyföld, valamint egész Erdély első közigazgatási átszervezése II. József nevéhez kapcsolódik. 1783-ban a megyék–székek–vidékek földrajzi, közigazgatási és közlekedési szempontból egyaránt bonyolult rendszerét átalakították, és a történelmi Erdélyt 10 kerületre osztották. Háromszék területe a korábbiak közel kétszerese lett. Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék mellett a háromszéki kerülethez sorolták Kászon fiúszéket, Udvarhelyszék DK-i részét, a korábbi Bardóc fiúszéket, valamint a Brassó központú Barcaság és térségének településeit (ELEKES T. 2003). A Kászon nélküli Csíkszék és a Bardóc fiúszék nélküli Udvarhelyszék Udvarhely kerületet képezte (ez az első eset, amikor az udvarhelyi, valamint a csíki és gyergyói székelyek azonos közigazgatási egységben szerepelnek!). Marosszék a vegyes lakosságú Küküllő kerületbe lett besorolva (ELEKES T. 2004; 4. ábra). 1786-ban,

4. ábra Székelyföld közigazgatása 1784-ben. Jelmagyarázat: 1 – korábbi székhatár; 2 – kerülethatár; 3 – országhatár; 4 – a történelmi Székelyföld területe. Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.

Figure 4 Administration in 1784. Legend: 1 – boundary of szék (district); 2 – boundary of region; 3 – boundary of state; 4 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

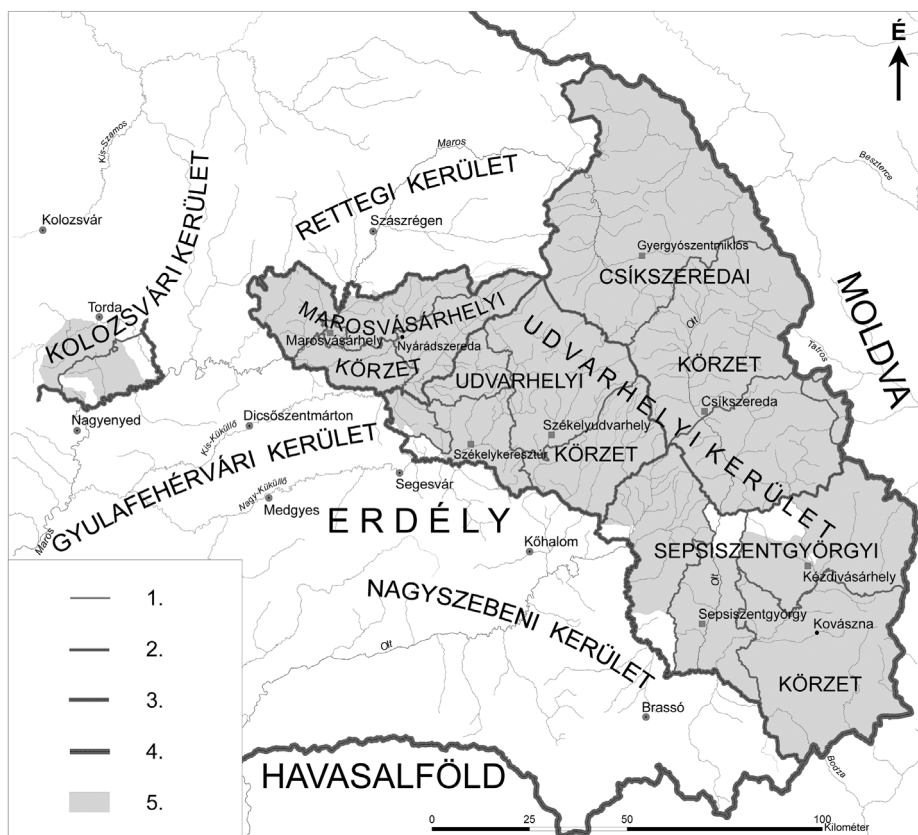
az erőteljesebb összpontosítás jegyében Erdélyt 3 kerületre osztották. Az 1784-ben létrehozott Udvarhely- és Háromszék Fogarassal egy nagy kerületet, Küküllő, Fehér, Szeben és Hunyad egy másik nagy egységet képezett 1790-ig, II. József haláláig (BEREZNAY A. 2011). Ezt követően Erdélyben is visszaállt az 1783 előtti állapot, a Székelyföldön ismét a hagyományos széki térszerveződés működött.

1806-ban LIPSZKY J. térképén a szék és település közötti új közigazgatási szint jelenik meg, a „processus”, azaz járás. A történeti Székelyföld 437 nyilvántartott településén (1 szabad királyi város, 10 mezőváros, valamint 426 falu és tanya) 29 járás osztozik. A nagyobb településsűrűségű Udvarhely- és Marosszék 8-8, Háromszék 7, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék együtt 4, Aranyosszék 2 járásra oszlott. Ehhez képest kevés változást tartalmaz a 31–33 évvel későbbi állapotot rögzítő, BENIGNI I. (1837), illetve LENK, I. (1839) által összeállított helynévszótár, amelyek alapján Udvarhelyszéken 10, Marosszéken 8, Háromszéken 6, Csíkszéken 4, Aranyosszéken 2 járásról tudunk (<http://elekes.adatbank.transindex.ro>).

Politikai elnyomás eszköze volt (HAJDÚ Z. 2001) az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után létrehozott új közigazgatás (BIELZ, E. A. 1857) minden szintje a katonai körzetekkel (5. ábra). Az 1850-es népszámlálás összesítésében a Székelyföldet az Udvarhelyi Katonai Kerületben találjuk (DÁVID Z. 1994). Ezen belül a korábbi Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc fiúszékkel „kibővített” Háromszék a Sepsiszentgyörgyi körzetet képezte. A települések 4 alkörzetben szerepeltek, több határszakaszuk nem egyezik a korábbi szék-, vagy a későbbi járáshatárokkal. Szembetűnő, hogy a sepsiszentgyörgyi körzethez tartozott a mai Kovászna megye teljes településhálózata, a körzet területe nagyrészt az 1968-ban létesített mai megye területét fedte. A „történeti” Háromszéktől É-ra levő korábbi Felső-Fehér megyei terület első alkalommal az osztrák katonai közigazgatás idején tartozott Sepsiszentgyörgy központú közigazgatási egységhez (ELEKES T. 2003). Udvarhelyszék Bardóc fiúszék nélküli, 4 alkörzetre osztott területe a Katonai Kerület központi részét képezte (ELEKES T. 2001). Csík, Gyergyó és Káson, valamint Marosszék „kibővített” területét 4–4 alkörzetbe sorolták. A Kolozsvári Katonai Kerülethez került Aranyosszék falvait a Torockói és Alvinci alkörzetben találjuk (<http://elekes.adatbank.transindex.ro>). Majd 1854–1860 között a hagyományos határok átrajzolásával 10 kerületre osztották Erdélyt. Miklósvár fiúszék kivételével Brassó kerülethez került teljes Háromszék, míg Csík-, Káson-, Gyergyó- és a Ny-i részen megkisebbitett Udvarhelyszék Miklósvárral együtt az Udvarhelyi Kerületbe sorolódott. Marosszék az Aranyosig és a Kis-Küküllő mentén Ny-i irányba megnövelt területtel a Marosvásárhelyi Kerületet képezte. Aranyosszék továbbra is a Kolozsvári kerület részeként szerepelt (BEREZNAY A. 2011). Végül 1860 után a politikai enyhülés jegyében visszaállították az 1850 előtti közigazgatást és Székelyföldön az 1876-os „megyésítésig” a korábbi szék–járás–község rendszert működtették (ORBÁN B. 1869, Helységnévtár 1873).

A Székelyföld közigazgatása 1876-tól a II. világháború végéig

Az 1876-tól működött magyar közigazgatási rendszerben a legbonyolultabb kérdés volt a történeti-területi fejlődés során, a rendi-feudális társadalmi viszonyok között létrejött területi autonómiák beillesztése a polgári államszervezetbe (HAJDÚ Z. 2001). Az új térszerveződés részben átrajzolta a Székelyföldet (Helységnévtár 1882). Az ekkor kialakított Háromszék vármegye a „történeti” Háromszéket és a tőle DNy-ra levő 7 barcasági községet foglalta magába (ELEKES T. 2003). Csík vármegyét a Gyergyószéket és Káson fiúszéket is magába foglaló Csíkszék területén alakították ki (ELEKES T. 2006). Udvarhely vármegyét

5. ábra Az osztrák katonai közigazgatás a Székelyföldön 1850-ben. Jelmagyarázat: 1 – katonai alkörzet határa; 2 – katonai körzet határa; 3 – katonai kerület határa; 4 – országhatár; 5 – a történeti Székelyföld területe.

Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.

Figure 5 The Austrian military administration in 1850. Legend: 1 – boundary of military subdistrict;

2 – boundary of military district; 3 – boundary of military region; 4 – boundary of state;

5 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

a történelmi szék D-i irányba kibővített területén létesítették. Marosszék és Aranyosszék területét a kettéosztott Torda vármegye területéhez csatolták, létrehozva a Marosvásárhely központú Maros-Torda és a Torda központú Torda-Aranyos vármegyéket (UMLAUFT, F. 1886, GYALAY M. 1997, ELEKES T. 2001, 2003, 2007; 6. ábra). Kevés változtatással, ez a rendszer maradt fenn az I. világháború utáni évekig (Népszámlálás 1900).

1920-tól a Trianoni békeszerződés értelmében Székelyföld történelme során először került Romániához és először veszítette el évezredes határ menti szerepét. Ennek ellenére az új állam földrajzi központjába került magyar etnikai tömb területén tovább fennmaradt a gazdasági periféria jelleg. 1925-ig az I. világháború előtti területi beosztás volt érvényben (MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N. 1921), nagyobbbrészt fennmaradtak az 1876-ban meghonosított vármegye- és járáshatárok. 1920 után a közigazgatási egységek nevének román változatait használták, a hivatalos nyelv a román lett. Ezt követően csak kevés területi változást hozott az 1926-ban érvénybe lépett átszervezés. Háromszék és Udvarhely megye az 1876-ban hozzácsatolt falvak nagy részét elveszítette, Csík megye É-i, vegyes lakosságú

6. ábra Székelyföldi vármegyék és járások 1876-ban. Jelmagyarázat: 1 – járáshatár; 2 – vármegyehatár;

3 – országhatár; 4 – a történeti Székelyföld területe. Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.

Figure 6 Counties and districts in 1876. Legend: 1 – boundary of district; 2 – boundary of county; 3 – boundary of state; 4 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

községeit hozzácsatolták a nagyobbbrészt román lakta területekkel bővített Maros megyéhez. Ugyanakkor, Marosszék Kis-Küküllő menti falvainak jelentős része Udvarhelyhez került. Aranyosszék Torda megyében 2 járásba osztva találjuk (Legea... 1925, Împărtirea... 1926). Az új területi átszervezés kevésbé volt tekintettel a hagyományos szék-, illetve járáshatárookra. Románia 1938-as térképén megjelennek a több megyét magába foglaló, a történeti tartományoktól eltérő nagy területegységek, a „ținutok”. Háromszék a Bukarest központú Bucsecs, a Székelyföld többi része a román többségű belső-erdélyi területekkel Maros tartománynál szerepelt (Decret... 1938).

1939–1944 között a II. bécsi döntés értelmében (1939) Székelyföld túlnyomó része ismét Magyarországhoz tartozott. Vármegyei rendszer működött, törvényhatóságú városokkal és járásokba szerveződött községekkel. Csík- és Háromszék K-i pereme újra országhatár lett, történelme során először országhatár húzódott Háromszék D-i és Ny-i, Udvarhely- és Marosszék DNY-i peremén. A Székelyföldet D-en és DNY-on érintő új országhatár több szakasza nem a nyelvhatárt követte, Romániánál hagyott több székely települést (Helységnévtár 1941). Aranyosszék a romániai Kolozs-Torda és Fehér megye része volt (7. ábra). 1944 november elején a szovjet katonai közigazgatás Észak-Erdélyből (így a

Székelyföldről is) eltávolította az 1944 szeptemberében bevonuló román közigazgatást, és az csak 1945 márciusában telepedhetett vissza. 1947-ben aláírták Párizsban azt a békeszerződést, amely visszaállította Románia 1920-ban meghúzott Ny-i határát (VINCZE G. 2005), így a Székelyföld ismét Románia földrajzi központjába került.

7. ábra A Székelyföld 1941-ben. Jelmagyarázat: 1 – járáshatár; 2 – vármegyehatár; 3 – országhatár; 4 – a történeti Székelyföld területe. Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.

Figure 7 Székelyland in 1941. Legend: 1 – boundary of járás (district); 2 – boundary of county; 3 – boundary of state; 4 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

Tartomány-, rajon- és megyerendszer a Székelyföldön 1950-től napjainkig

1950-ben szovjet típusú közigazgatási rendszert honosítottak meg Románia területén. Az akkori körzetelmélet szerint a gazdaság térszerkezete határozza meg a társadalom területi tagolódását. Az új rendszer tartomány–rajon–komuna szinteken valósult meg (egy „komunát” egy vagy több „társközség”, falu alkotott). A Marosvásárhely központú Maros Tartomány részei Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy és Gyergyószentmiklós rajon, a Sztálinra átnevezett Brassó tartományé Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Kőhalom rajon voltak (Legea... 1950). A térség történelmében ez a legnagyobb változásokat eredményező átszervezés. A tartomány és rajonhatárok teljesen átszabták

a Székelyföld területét. Új közigazgatási központként jelenik meg az energetikai létesítménnyel „városiasított” Erdőszentgyörgy. 1950-ben két külön rajont alakítanak ki Csík és Gyergyó területén (1968-ig), ezzel megszüntetve a több évszázados közös igazgatási hagyományt. Kászonszék Kézdivásárhely irányítása alá került. Bardóc és Miklósvár fiúszékek Kőhalomhoz tartoznak. Bodzaforduló térsége Brassó rajon része lett. Ekkor került először moldvai központok irányítása alá a történeti Székelyföld K-i része (Gyergyóholló, Gyergyótölgyes, Gyergyóbékás, Gyimesbükk, Sósmező stb.) nagy kiterjedésű erdőségeivel. Maroshévíz Gyergyószentmiklós rajon részévé vált. Ugyanakkor történelme során először tartozott azonos közigazgatási egységhez a teljes Gyergyói-medence. A történelmi Aranyosszék Kolozs tartomány részét képezte.

Az 1952-ben kialakított, a Székelyföld túlnyomó részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt 9 rajonra osztották. Új központok a vegyes lakosságú Maroshévíz és Szászrégen. (Decret...1952, KOCIS K. 2007, BOTTONI, S. 2008) lettek. Bardóc és Miklósvár fiúszékek területe visszakerült Székelyudvarhely, illetve Sepsiszentgyörgy irányítása alá. A Magyar Autonóm Tartományt K-en és D-en az 1950-ben meghúzott határ szegélyezte. DNy-on nagyjából a történeti Székelyföld pereme, ÉNy-on az újonnan kialakított rajonhatárok vették körül (8. ábra). Egy újabb 1956-os átszervezés az Autonóm Tartomány

8. ábra A Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben. Jelmagyarázat: 1 – rajonhatár; 2 – tartományhatár; 3 – a történeti Székelyföld területe. Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.
 Figure 8 The Hungarian Autonomous Region in 1952. Legend: 1 – boundary of rayon; 2 – boundary of region; 3 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

területén egyetlen fontosabb területi változást hozott, Székelykeresztúr rajon létrehozását (Indicator...1956, WAGNER, E. 1977). 1960-ban, a 13 500 km² kiterjedésű terület 10 rajonjában 731 000 ember élt, ennek 77%-a, azaz 565 000 fő volt magyar nemzetiségű (A M. A. T. Statisztikai Évkönyve 1960, BOTTONI, S. 2008).

1960-ban ismét módosították a nagy igazgatási egységek határait (Împărțirea... 1960). A Marosvásárhely központú Maros–Magyar Autonóm Tartomány Ny-on Dicsőszentmárton és Marosludas rajonnal bővült, miközben a korábbi Erdőszentgyörgy rajon területe Marosvásárhelyhez, Székelykeresztúr pedig Székelyudvarhely rajonhoz került. Ugyanakkor a Kézdivásárhely és a D-i irányba kibővített Sepsiszentgyörgy irányítású területet (a korábbi Háromszéket) Brassó Tartományba olvasztották (9. ábra).

9. ábra A tartományi rendszer 1960-ban. Jelmagyarázat: 1 – rajonhatár; 2 – tartományhatár; 3 – a történeti Székelyföld területe. Forrás: szerk. ELEKES T., rajzolta PÁNYA I.

Figure 9 The region system in 1960. Legend: 1 – boundary of rayon; 2 – boundary of region; 3 – the territory of historical Székelyland. Source: ed. by ELEKES, T., graphic by PÁNYA I.

1968-tól kezdődően – a napjainkban is érvényben levő átszervezéssel – a tartományokból kisebb terület egységeket alakítottak ki. Az ekkor fölszámolt Maros–Magyar Autonóm Tartomány területén 3 megyét hoztak létre. Udvarhely és Csík, a korábbi Gyergyószentmiklós rajon egésze, valamint Maroshévíz rajon K-i területe került a Csíkszereda székelyű Hargita megyéhez (Legea... 1968), miáltal történelme során második alkalommal

tartozik a teljes Gyergyói-medence azonos közigazgatási egységhez (ugyanakkor a hajdani Gyergyószék DK-i, Csík- és Háromszék K-i peremét a szomszédos moldvai megyék igazgatják). A Háromszék területén létrehozott, Sepsiszentgyörgy székhelyű Kovászna megyéhez csatolták a korábbi Udvarhely megye részét képező Bardóc fiúszék területét és a Bodzafordulói-medencét. A történeti Marosszék a mai Maros megye központi része, míg Aranyosszéken Kolozs és Fehér megye osztoznak.

Területi-átszervezési gondolatok 2011-ben

Románia közigazgatási átszervezésének gondolata 2011 nyarán került ismét terítékre. Az ismertté vált elképzelések túlnyomó része a mai megyék különböző változatok szerinti csoportosítását tervezi. Az egyik szerint az 1997-ben létrehozott statisztikai régiók képeznék a „nagy megyéket” (Ez a tervezet részben az 1938-ban létezett „tinut” beosztás területjegységeire emlékeztet). Ez esetben a Székelyföld túlnyomó részét magába foglaló Kovászna, Hargita és Maros megye Brassó, Szeben és Fehér megyével képezné a Brassó központú közigazgatási egységet (a „nagy megye” 2,5 millió lakosának 1/3-a lenne magyar). Az erdélyi magyar tervezetek egyike szerint a mai Hargita, Maros és Kovászna megye képezhetne egy 60%-ban magyar többségű régiót. Egy másik elképzelés nagyjából a történeti Székelyföld határaihoz igazodó, 80%-ban magyarok lakta autonóm területiségben gondolkodik. A legnagyobb romániai kormánypárt 2011 októberi nyilatkozatai szerint az új megyebeosztás alapját az 1960–1968 közötti, a mai megyehatárokat csak részben követő tartományrendszer képezné, kb. 2–2,5 mai megyényi terület alkotna egy közigazgatási egységet. Noha területét és népességét tekintve akár a történeti Székelyföld is lehetne egy újonnan kialakítandó megye, de a tervek szerint Háromszék Brassóhoz, Csík-, Udvarhely- és Marosszék Marosvásárhelyhez tartozna.

Összefoglalás

Összegezve elmondható, hogy a Székelyföld leggyakoribb közigazgatási átszervezésére a 20. században került sor. E század első felében négyszer került sor államhatalmi váltásra, a közigazgatást pedig 1939–1968 között nyolc alkalommal változtatták. A korábbi osztrák átszervezésekhez hasonlóan a 20. században is gyakran elsődleges volt a politikai szempont. A térképeket a hagyományos térszerveződési lehetőségek mellőzése és a helyi lakosság véleményének megkérdezése nélkül rajzolták át.

ELEKES TIBOR
ME MFK Földrajz Intézet, Miskolc
ecoeti@uni-miskolc.hu

IRODALOM

- AMBRUS T. 2010: A székely falutípusok. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete. – Doktori (PhD) értekezés, PTE Földtudományok Doktori Iskola, Pécs. 171 p.
BEREZNAV A. 2011: Erdély történetének atlasza. – Méry Ratio Kiadó, Debrecen. 223 p.
BERSZÁN J. – JÁNOSI CS. – JÁNOSI K. – KRISTÁLY F. – PÉTER É. – SZAKÁLL S. – ÜTŐ G. 2009: Székelyföld borvizei. – Polgár-Társ Alapítvány, Csíkszereda. 245 p.

- BIELZ, E. A. 1857: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes. – Hermannstadt.
- BENIGNI, I. H. – EDL, V. – MILDENBERG, G. 1837: Handbuch des Statistik und Geografie des Grossfürstenthum Siebenbürgen. – Hermannstadt.
- BOTTONI, S. 2008: Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960). – Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda. 447 p.
- DÁVID Z. 1994: Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. – Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest. 199 p.
- Documente privind istoria României. C. Transilvania. 1951–1955. Veacul XI, XII, și XIII. Vol. I (1075–1250), II (1251–1300), Veacul XIV. Vol I. (1301–1320), II. (1321–1330), III. (1331–1340), IV. (1341–1350). – Editura Academiei, București.
- EGYED Á. 2006: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. – Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda. 318 p.
- ELEKES T. 2001: A településhálózat és a közigazgatás változásai Hargita megye délnyugati részében 1333-tól napjainkig. – Tusnádfürdő (Románia). pp. 103–109.
- ELEKES T. 2003: A településhálózat és a közigazgatás változásai Háromszéken a XIV. századtól napjainkig. – In: HEVESI A. (szerk.): Földrajz. A Miskolci Egyetem Közleményei 64. Miskolc. pp. 215–235.
- ELEKES T. 2004: A közigazgatás változásai Maros megyében, a XIV. századtól napjainkig. – In: Az integrálódó Európa politikai földrajza, Pécs. pp. 340–347.
- ELEKES T. 2006: A közigazgatás változásai Gyergyó fiúszék területén a XIV. századtól napjainkig. – In: HEVESI A. (szerk.): Tiszteletkötet Hahn György 70. születésnapjára. A Miskolci Egyetem Közleményei A. 69. Miskolc. pp. 161–172.
- ELEKES T. 2007: Aspects of settlement system and environment relation in Gheorgheni region, Romania, in the last seven centuries. – Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Ambientum I. 1–2. Cluj-Napoca. pp. 87–94.
- ELEKES T. 2006–2011: Az erdélyi megyék közigazgatási határainak változása a középkortól napjainkig. – Erdélyi Magyar Adatbank, Kolozsvár. <http://elekes.adatbank.transindex.ro>. 103 p.
- BADÉA L. (főszerk.): Geografia României III. 1987. – Editura Academiei, București. 670 p.
- GYALAY M. 1997: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon I. – Budapest. 350 p.
- GYENIZSE P. – LOVÁSZ GY. – TÓTH J. 2011: A magyar településrendszer. – PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. 192 p.
- HAJDÚ-MOHAROS J. – HEVESI A. 2002: A Kárpát-pannon térség tájtagolódása. – In: KARÁTSZON D. (szerk.): Magyarország földje. magyar Könyvklub. Budapest. pp. 294–306.
- HAJDÚ-MOHAROS J. 2000: Magyar Településtár. – Budapest. 788 p.
- HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 334 p.
- HERNER J. (szerk.) 1987: Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky J. 1806-ban megjelent műve alapján. – Szeged. 216 p.
- JÁNOSI CS. – PÉTER É. – HERCZEG Á. – TAKÁCS E. (szerk.) 2005: Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek. – Ars Topia Alapítvány Budapest, B. K. L. Kiadó Szombathely. 180 p.
- KARÁTSZON D. 2002: A keleti-Kárpátok. – In: KARÁTSZON D. (szerk.): Magyarország földje. Magyar Könyvklub, Budapest. pp. 417–425.
- KOCSIS K. – BOTTLIK ZS. – TÁTRAI P. 2006: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 197 p.
- KOCSIS K. (szerk.) 2007: South Eastern Europe in maps. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 136 p.
- KÖPECZI B. (szerk.) 1993: Erdély rövid története. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 684 p.
- LENK, I. 1839: Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon I–IV. – Wien, 392+456+423+478 p.
- MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N. 1921: Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite. – Editura Ardeal, Cluj. 22 p.
- MUTHAC, V. – IONESI, L. 1974: Geologia României. – Editura Didactica și Pedagogica. București.
- ORBÁN B. 1868–1873: A Székelyföld leírása. I–VI. – Pest, Hasonmás kiadás Budapest 1982.
- PAPP KINCSES E. – KASSAY J. – KÁNYA J. (szerk.) 2001: A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. – Székelyföld 2000 Munkacsoport, Csíkszereda.
- REMÉNYI P. (szerk.) 2004: Az integrálódó Európa politikai földrajza. – PTE TTK Földrajzi Intézet, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs.
- SZABÓ M. A. 2003: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II. – Csíkszereda.
- SZAKÁLL S. – KRISTÁLY F. (szerk.) 2010: Mineralogy of Székelyland, Eastern Transylvania, Romania. – Csík County Nature and Conservation Society. Sfântu Gheorghe–Miercurea-Ciuc–Târgu Mureș. 321 p.
- SZÉKELY A. 1957: Az Erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái. – Földrajzi Értesítő 57. 4. pp. 235–259.
- TÓTH J. 1981: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. – Földrajzi Értesítő 30. 2–3. pp. 167–192.

- VINCZE G. 2005: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947. december 30. – 1968. február 16. – In: BÁRDI N. (szerk.): Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. pp. 623–679.
- WAGNER, E. 1977: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. – Böhlau Verlag Köln–Wien. 393 p.
- UMLAUFT, F. 1886: Geographisches Namenbuch von Österreich-Ungarn. Eine Erklärung von Länder-Völker-Gau-Berg-Flus und Ortsnamen. – Wien.

Helységnévtárak, statisztikai évkönyvek

- A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960. – Központi Statisztikai Igazgatóság. A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Igazgatósága, Bukarest, 1960. 29. p.
- A magyar korona országainak helységnévtára 1873. II. Erdély–Siebenbürgen. – Budapest.
- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1. A népesség általános leírása községenként. – Budapest, 1902.
- JUHOS J. (szerk.) 1882: A magyar korona országainak helységnévtára. – Budapest.
- Indicator alfabetic al localităților din Republica Populară Română. – Editura Științifică, București, 1956.

Közigazgatást szabályozó törvények

- Decret 331/27. sept. 1952 privind modificarea Legii 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a României.
- Decret-Lege Nr. 347. leg. Administrativă din 14. August 1938. In Monitorul Oficial Nr. 187 din 14. aug. 1938.
- Împărțirea administrativă a teritoriului Republica Populare Romîne. 1960, Anexa la Leg. Nr. 3/1960. București
- Împărțirea administrativă a României 1926, București. 96. p.
- Legea No. 95 pentru Unificarea Administrativă din 12 iunie 1925. In Ministerul Justiției Colecțiune de Legi și Regulamente (1 ian. 1925-31 dec. 1925) III. 1925, București.
- Legea Nr. 5. privind noua împărțire administrativ-economică a țării în regiuni și raioane. In Buletinul Oficial Nr. 77 din sept. 1950, București.
- Lege pentru modificarea legii Nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România. Buletinul Oficial, 1968, București.

A székely székek közigazgatási változásait összegző térképgyűjtemény elérhetősége:

- Az erdélyi megyék közigazgatási határainak változása a középkortól napjainkig. Erdélyi Magyar Adatbank, Kolozsvár. (<http://elekes.adatbank.transindex.ro>)